

Маркова В. А. Прокурор на защите прав детей, утверждение фундаментального принципа верховенства права

Рассмотрены отдельные аспекты защиты прав детей органами прокуратуры как необходимой составляющей обеспечения фундаментального принципа верховенства права в условиях демократизации общества, что является приоритетным направлением работы органов прокуратуры в нынешних условиях и способствует укреплению института законности.

Ключевые слова: прокуратура, надзор, права, ребенок, защита.

Markova V. A. Public Prosecutor at the Children Rights Protection, Law Supremacy Fundamental Principle Confirmation

The article deals with the definite aspects of children rights protection by the bodies of public prosecution, as a necessary constituent of providing of law supremacy fundamental principle under the conditions of democratization of society that is priority tendency of work of bodies of public prosecution under the current conditions which promote the strengthening of institution of legality.

Key words: public prosecution, supervision, rights, child, defense.

Стаття надійшла 26 березня 2013 р.

УДК 35.077.92 (477.83/.86) «18/19»

В. Я. Марковський

**УКРАЇНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ
З ПРОБЛЕМАТИКИ МОВНИХ ВІДНОСИН
У ГАЛИЧИНІ В II ПОЛ. ХІХ – I ПОЛ. ХХ СТ.СТ.**

Аналізуються праці українських правознавців з проблематики мовних відносин у Галичині в період II пол. ХІХ – I пол. ХХ ст.ст.

Ключові слова: мовні відносини, мовне законодавство, мовні права, національні меншини, польська мова, українська мова.

Постановка проблеми. Протягом ХІХ–ХХ століття українським вченим та політикам доводилось відстоювати право на національне самовизначення. Одним із різновидів такого права є право на розвиток рідної мови та її використання у різних сферах приватного та публічного життя. Правова діяльність українських юристів за належний правовий статус української мови базувалася на науково обґрунтованих істориками та мовознавцями аргументах про самостійність української мови та української нації.

Стан дослідження. Академік Української академії правових наук Ю. Римаренко слушно зазначив: «... чого нам бракує, то це спадковості наукового життя, послідовності в розумінні суспільних явищ та подій, зокрема, наступності в з'ясуванні принципів українського державотворення, перспектив етнополітичного, етнодержавницького розвитку» [1, с. 5]. Відтак, замість хаотично-плюралістичних дебатів про статус державної мови в Україні і далі варто вивчати та осмислювати наукову спадщину українських учених з проблематики мовних відносин.

Розвиток української національно-правової думки у XIX та I пол. XX ст. відзначається тією особливістю, що саме у цей час відбувається інтенсивний процес формування сучасної (модерної) української нації. Він був тісно пов'язаний з боротьбою за рівноправність української мови у публічному та приватному житті Галичини. Відомий львівський історик права Т. Андрусак аналізуючи особливості розвитку української правової думки у Галичині в XIX ст., зазначив, що «українсько-польське протистояння, яке на правовому рівні було започатковане в 1848 р. і не припинялося до розпаду Австрійської монархії, було одним з найсуттєвіших чинників, які стимулювали пробудження, розвиток, поширення та зміцнення національної свідомості українців у Галичині, розвитку їх правової та політичної думки» [2, с. 157]. Ця особливість є характерною і для розвитку наукової правової думки з проблематики мовних відносин у Галичині не тільки у XIX, а й у XX ст., аж до 1939 р. Тобто, в період співжиття польського та українського народу в одній державі, спочатку в Австрії, а з 1919 року в Другій Речі Посполитій.

Виклад основних положень. Про права українців щодо вживання рідної мови в органах державного управління та судах Австро-Угорщини відзначено у працях українських правників, датованих кінцем XIX ст. Наприклад, розвідка фахового юриста, політичного та державного діяча К. Левицького «Про права руської мови», опублікована 1896 року [3], містила тексти та витяги з нормативно-правових актів, що надавали певні можливості щодо вживання української мови у публічних установах в Галичині. Праця має не лише прикладний, а й теоретичний характер, оскільки автор не тільки аналізував чинне мовне законодавство, але й акцентував на важливості боротьби українців за свої мовні права. Автор наголосив на необхідності судових оскаржень українцями рішень органів влади, якими порушувались мовні права.

Слід зазначити, що К. Левицький постійно тримав у колі своїх наукових інтересів проблематику мовних відносин у Галичині, про що зокрема йдеться у його відомій праці «Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914 рр.» [4]. Праця містить корисні посилання на джерела з проблематики мовних відносин в Австрії (з 1867 р. Австро-Угорщини), про протоколи засідань Галицького крайового сейму, у яких розглядалися питання правового регулювання мовних відносин.

Початком ХХ століття датована праця професора права Львівського університету С. Дністрянського «Права руської мови у Львівському університеті», видана у Варшаві 1905 р. [5]. У цій роботі С. Дністрянський аргументовано доводив, що «права мови» є невід'ємним (природним) правом кожної нації, хоча може й не бути його визначальною рисою. Отож, вказана робота мала як теоретичне, так і практичне значення. Проте, основною метою написання праці, було обґрунтування рівноправності української та польської мов на основі існуючого законодавства, вимоги українців на право отримувати вищу освіту рідною мовою у Львівському університеті.

Адвокат М. Здерковський став автором праці під назвою «Права руської мови в ц.к. судах та державних прокуратурах», виданої у 1909 р. [6]. Як і С. Дністрянський, він відстоював тезу про рівноправність української та польської мов у публічних відносинах у Галичині. Головним аргументом, на який вони посилалися, була ст. 19 Конституції Австро-Угорщини від 21 грудня 1867 року. Українські правники (С. Дністрянський, К. Левицький, М. Здерковський), на відміну від польських, у своїх працях відстоювали думку про те, що конституційна норма вказаної вище статті Конституції має пряму дію та виконувала не лише теоретичне (декларативне) значення, а й практичне (правозастосувальне).

Законодавчі ініціативи українців у галузі шкільної освіти висвітлено у звіті Є. Олесницького перед своїми виборцями у Стрию [7]. У своєму звіті Є. Олесницький інформує виборців про ініціативу поділу Крайової шкільної Ради на дві секції: польську і українську. Однак, це не було підтримано поляками і спричинило лише негативну реакцію та агресивну поведінку останніх. Боротьбу українських політиків і, зокрема, самого Є. Олесницького за розширення мовних прав українців у сфері шкільної освіти та в судових установах Галичини описано у спогадах автора «Сторінки з мого життя» [8].

Яскравим свідченням боротьби українців за правовий статус рідної мови є видання, які пояснювали українцям, якими правовими за-

собами виборювати право на користування рідною мовою за допомогою Австро-Угорського законодавства. Одним з таких видань є «Правотар», автором якого був суддя Филип Евин, виданий у Жовкві 1909 року [9].

Інше видання, це брошура адвоката В. Бачинського «Боронім прав руської мови в судах», яка містить зразки скарг та заяв для подання їх до судових інстанцій із вимогою відновити порушені мовні права [10].

Праця галицького правника і політика М. Лозинського під назвою «Автономія країв в Австрійській Конституції» [11] містить аналіз «правно-політичного положення українського народу» у підавстрійській Галичині. Автор аналізує те, як виборюючи перед центральною владою Австрії повноваження щодо розширення публічної сфери застосування польської мови, польські політики в той же час різними способами намагалися не допустити підвищення статусу української мови. Автор відзначає протистояння поляків і українців у Галичині і відзначає стійке небажання польських політиків будувати польсько-українські взаємини на рівноправній основі, особливо у сфері мовних відносин. Як приклад, автор наводить звернення польської галицької еліти до Австрійського цісаря та уряду від 31 грудня 1860 р. щодо розширення законодавчих повноважень крайового Сейму. У цьому документі, окрім побажань щодо розширення політичної автономії Галичини, містилась вимога про офіційний статус польської мови в місцевих органах влади та освіти, а щодо української мови, то поляки обіцяли для неї «права відповідні її уздібненню», очевидно – в такій мірі, в якій їх визначають поляки» [11, с. 60].

Серед наукових видань, присвячених проблематиці міжнаціональних взаємин у Східній Європі у XIX на поч. XX ст., на особливу увагу заслуговує збірник наукових статей під редакцією А. І. Кастелянського [12]. В одному виданні опубліковані статті таких відомих вчених, як К. Реннер (Р. Шпрінгер), К. Горачек, Л. Васілевські, М. Грушевський, у яких проаналізовано стан національного розвитку чехів, словаків, угорців, поляків та українців у Австро-Угорщині. Наукова цінність такого видання полягає у тому, що тут представлені точки зору представників національної наукової еліти на сучасний їм стан національного життя та шляхи подальшого розвитку.

Стосовно національно-мовних відносин вказані вище науковці зазначили, що характерною рисою національного відродження народів, які проживали під владою австрійської, російської та німецької монархій, стала боротьба за правовий статус рідної мови. Боротьба за

національну рівноправність угорців, чехів, словаків, поляків та українців велася насамперед за освіту національною мовою і розширення сфер застосування національних мов у публічному житті.

У вступі до цього збірника наукових праць А. Кастелянський зазначив, що початок ХХ ст. характерний черговим підйомом національного розвою народів та міжнаціональної боротьби на Європейському континенті, вказавши, зокрема, на надзвичайне загострення відносин між поляками та українцями у Галичині. Разом з тим автор констатує, що подібні конфлікти існують також поміж німцями і чехами, німцями й словаками у багатонаціональній Австро-Угорщині.

У статті М. Грушевського «Польсько-українська боротьба. Українці» [12, с. 152–177], опублікованій у вказаній вище праці, вчений зазначив, що політика поляків, які володіли значним обсягом адміністративних, владних повноважень, мали за мету «не допустити розвитку українськомовної середньої школи, бодай державної, і не дати можливість українському населенню навіть у майбутньому оправитися від нанесеного удару... У цьому відношенні шкільна польська адміністрація і взагалі польська шкільна політика, досягла надзвичайної майстерності й може слугувати цінною ілюстрацією галицьких взаємин та політики польських правлячих кіл» [12, с. 165]. Український науковець оцінює польську шкільну політику як таку, що суперечила Австрійському законодавству, зокрема ст. 19 Конституції Австро-Угорщини. Тому зусилля українського суспільства, спрямовані на збільшення українських середніх шкіл, зустрічаються з рішучою протидією польських урядових кіл, які нівелюють намагання центрального (австрійського) уряду йти назустріч вимогам українського громадянства. М. Грушевський зазначив: «Питання про створення кожної нової української гімназії виростало до розмірів справжньої політичної проблеми, між тим як усе нові й нові польські школи створювались безперешкодно, одним розчерком пера» [12, с. 169].

Другий етап наукової історіографії з мовної проблематики є важливим з огляду на події, що розгорнулися у зв'язку з I Світовою війною та національно-визвольними змаганнями народів, які вийшли з-під опіки Австро-Угорщини.

В історико-правовій площині плідну дискусію зумовлюють наукові праці українських юристів, сучасників тих подій, які досліджували «мовне законодавство Другої Речі Посполитої. Передусім тут йдеться про роботу «За право мови», видану юристом, членом Союзу Українських Адвокатів Р. Домбчевським у 1934 р. Правник

висловив тезу про те, що правовий статус народу, який є у статусі національної меншини певної держави, найкраще характеризується обсягом мовних прав, що ними наділена певна національна меншина. Автор доводить значення національної мови для розвитку та консолідації українського народу: «Мова, піднесена до висоти культурного виразника національної душі, це головна підстава культурної єдності та демократичної рівності членів нації» [13, с. 4]. Відтак: «Зберігання прав національної мови у щоденному приватному та прилюдному (*публічному* – *В. М.*) житті – це той примітивний (*основний* – *В. М.*), найбільший обов'язок членів, вповні свідомої свого права, це найважливіший засіб в здобутті повного права нації (напевно автор має на увазі суверенності – *В. М.*). Ось чому маємо признати боротьбі за право мови перше місце в боротьбі нації за всі прояви її права» [13, с. 5]. Правовою основою для політичної боротьби за мовні прав українців у Другій Речі Посполитій автор вважає Основний Закон Польщі, точніше ст.ст. 109–110 Конституції, та її міжнародно-правові зобов'язання. Основною ідеєю роботи Р. Домбчевського «За право мови» є обґрунтування тези про незаконність мовної політики, що її проводила міжвоєнна Польща по відношенню до українців. Насамперед йдеться про недотримання її міжнародно-правових зобов'язань та власного ж законодавства у правозастосовній діяльності. Тому в основному, аналізована праця є критикою як власне польського законодавства, так і існуючої практики застосування правових приписів цього законодавства щодо українців.

Українськими науковцями у 20–30-х рр. ХХ ст. підготовлена низка монографій, присвячена питанню дотримання прав національних меншин, зокрема мовних прав українців, з точки зору існуючих на той час міжнародно-правових договорів. Важливим джерелом у дослідженні Версальсько-Вашингтонської системи договорів стали монографії фахівця з міжнародного права М. Мандрики «Національні меншості в міжнародному праві» [14] та Л. Давидовського «Міжнародня охорона національних меншостей» [15]. Окрім аналізу положень згаданих договорів та витягів із текстів документів, перекладених українською мовою, що їх містять вказані праці, запропоновано пропозиції щодо вдосконалення механізму захисту національних меншин. Як і сучасні українські науковці, ці дослідники відзначали порушення державами-переможцями природного права українського народу на самовизначення. Українські фахівці з міжнародного права акцентували на неефективності міжнародно-правових актів, розроблених для захисту

мовних прав народів, що опинилися у статусі національних меншин після утвердження нового світового порядку.

Дуже цікавим дослідженням міжнародно-правових договорів, що стосувались захисту прав національних меншин, є праця К. Левицького, видана окремою брошурою під назвою «Права національних меншостей» [16] (праця видана під псевдонімом – К. Антонович). Концептуальною ідеєю автора є те, що новостворена система договорів насправді не забезпечує жодної рівноправності національним меншинам, навпаки створює два типи громадян: повноправні громадяни держави, тобто представники титульної нації, та не зовсім рівноправні, яких називатимуть національними меншинами. Власне автор порівнює обсяг мовних прав, що їх було гарантовано положеннями Австро-Угорської Конституції та положеннями Версальської системи договорів, що стосувались мовних прав національних меншин. Здійснивши таке порівняння умов Сен-Жерменського та Версальського договорів з положеннями ст. 19 Конституції Австро-Угорщини, автор констатує, що вказані договори жодним чином не є кроком уперед у науці міжнародного публічного права. Реалізувавши принцип самовизначення націй для деяких упривілейованих народів, і в той же час відібравши таке право в інших національних спільнот, у Європі створено підстави для нової світової війни, яка може незабаром вибухнути.

В. Старосольський, аналізуючи генезу мовного питання у підготовленому ним курсі лекцій з політичного права, вважає, що повстання модерної нації є тісно зв'язане з повстанням модерної демократії у період буржуазних революцій XVIII–XIX ст. Цю тезу автор не випадково пояснює на прикладі національної мови. «Поки суспільна взагалі, зокрема ж політична активність, була привілеєм самих тільки пануючих суспільних верств, народна мова не являла собою жодної визнаної цінності. «Питання мови» не існувало. Щойно з розвитком демократії зродилося й те питання, а власне у формі визнання «народної» мови, мови суспільного низу за національну мову. Це було одночасно демократизацією мови і її націоналізацією... «Народна мова» досі нехтувана, починає цінитися. Як рідна мова вона стає символом національної спільноти, вона стала рівночасно символом демократизації життя» [17, с. 134]. Наведене вище пояснює, чому власне боротьба за правовий статус мови перебувала в центрі уваги українських політиків і правників, тобто національної еліти у XIX–XX століття. Щодо Галичини, то слід зазначити, що мовне питання постало на ґрунті польсько-

українського конфлікту та постійної конкуренції вказаних національних еліт за домінування у цьому краї.

Переклад мовного законодавства та низки інших законів з коментарями автора містить «Правовий poradник. Популярний збірник кримінального, цивільного та адміністративного права», підготовлений і виданий суддею української національності Р. Нарраївським [18]. Метою видання цього збірника був переклад законодавчих та інших нормативно-правових актів, що їх потребувало українське громадянство Другої Речі Посполитої. Переклад текстів усіх трьох мовних законів Другої Речі Посполитої здійснив також український юрист Ю. Кириченко [19].

Висновки. Наукову історіографію з проблематики мовних відносин вказаного періоду доцільно поділити на два історичні періоди. Перший період тривав з 1848 до 1918 року і був особливий тим, що і поляки, і українці не мали власної державності. Характерним для цього історичного періоду є те, що обидва народи змушені були боротися за підвищення правового статусу для своїх національних мов. Другий період наукової історіографії (1919–1939 рр.) з мовної проблематики був характерний тим, що поляки розбудовували мовну політику у власній державі. Українська громадськість загалом і українські юристи зокрема намагалися зберегти мовні права, яких вони набули в період існування Австрійської монархії, посилаючись на досвід правового регулювання мовних відносин у цій державі.

Аналізуючи українську історіографію до 1918 року, слід зазначити, що українські юристи відзначають неправомірність (необґрунтованість) зазіхань поляків, з огляду на існуючу на той час нормативно-правову базу, оскільки станом на 1860–1861 рр. українська та польська мови мали рівнозначний правовий статус «краєвих мов». Зрештою, це підтверджуються нормативно-правовими актами, що їх аналізували польські юристи у своїх дослідженнях (працях).

Аналізуючи та порівнюючи українську наукову історіографію з мовної проблематики часів Австро-Угорщини та Другої Речі Посполитої доводиться констатувати те, що перед нашими юристами та політиками стояли майже однакові завдання. У першу чергу боротьба за право навчати українських дітей в україномовних школах, за право послуговуватись рідною мовою у суді та інших органах державної влади.

1. Римаренко Ю. І. Мала енциклопедія етнодержавознавства / Ю. І. Римаренко // НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра; Генеза, 1996. – 942 с.

2. Андрусяк Т. Особливості розвитку української правової думки в Галичині в 19 столітті / Тарас Андрусяк // Вісник ЛНУ, серія юридична. – 2001. – Вип. 36. – С. 151–156.
3. Левицький К. Про права рускої мови / Кость Левицький. – Львів: друкарня НТШ, 896. – 33 с.
4. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914 рр. / Кость Левицький. – Львів: Накладом власним з друкарні ОО. Василян у Жовкві, 1926. – 736 с.
5. Дністрянський С. Права рускої мови у Львівському університеті / Станіслав Дністрянський. – Варшава, 1905. – 38 с.
6. Здерковський М. Права рускої мови в ц.к. судах та державних прокураторіях / Мирослав Здерковський. – Львів: з друкарні Івана Айхельбергера у Львові, 1909. – 41 с.
7. Олесницький Є. Справозданє посольське д-ра Є. Олесницького відбуте в Стрию дня 8-го грудня 1904 / Євген Олесницький. – Львів: Накладом Д-ра Олесницького, 1904. – 30 с.
8. Олесницький Є. Сторінки з мого життя / Євген Олесницький. – Стрий: Щедрик, 2007. – 381 с.: іл.
9. Евин Ф. Правотар. Збірник обо'язуючих цивільних і карних законів та приписів про права рускої мови враз з взірцями судових подань, скарг, внесень, жалоб, грамот, векселів і подань у справах адміністративних з приписами про штемпелеві, вписові і переносні належності / Филип Евин. – Жовква: з друкарні ОО. Василян у Жовкві, 1905. – 936 с.
10. Бачинський В. Боронім прав рускої мови в судах / Володимир Бачинський. – Львів, 1909. – 15 с.
11. Лозинський М. Автономія країв в Австрійській Конституції / Михайло Лозинський // Львів: Друкарня НТШ, 1912. – 62 с.
12. Формы национального движения в современных государствах. Австро-Венгрия. Россия. Германия / под. ред. А. И. Кастелянского. – С.-Петербург: Издание т-ва «Общественная Польза», 1910. – 736 с.
13. Домбчевський Р. За право мови / Роман Домбчевський. – Львів: Діло, 1934. – 88 с.
14. Мандрика М. Національні меншості в міжнародному праві / М. І. Мандрика // Суспільство. – Прага: Український Інститут Громадознавства в Празі, 1926. – С. 108–122.
15. Давидовський Л. Міжнародна охорона національних меншостей / Людомил Давидовський – Львів: НТШ, 1929. – 69 с.
16. Левицький К. Права національних меншостей / Кость Левицький. – Відень. – Накладом автора, 1923. – 15 с.
17. Старосольський В. Політичне право: курс лекцій / Володимир Старосольський. – Подебради, 1933–1934. – 321 с.
18. Нарраївський Р. Є. «Правовий poradник. Популярний збірник кримінального, цивільного та адміністративного права» / Р. Є. Нарраївський. – Коломия: Рекорд, 1932. – 830 с.

19. Три закони про вживання мов: української білоруської та литовської в адміністрації, самоврядуваннях, судах, прокураторських урядах, нотаріаті та школах Речі Посполитої Польської / пер. Ю. С. Киркиченка. – Варшава, 1924. – 15 с.

Марковский В. Я. Украинская историография по вопросам языковых отношений в Галичине во II пол. XIX – I пол. XX ст.ст.

Анализируются работы украинских правоведов по вопросам языковых отношений в Галичине периода II пол. XIX – I пол. XX ст.ст.

Ключевые слова: языковые отношения, языковое законодательство, языковые права, государственный язык, язык национального меньшинства, польский язык, украинский язык.

Markovskiy V. Ya. Ukrainian historiography on problems of linguistic relations in Galychyna (the end of XIX century – the beginning of XX century)

Works of Ukrainian lawyers on problems of linguistic relations in Galychyna at the end of XIX century – the beginning of XX century are analyzed.

Key words: linguistic relations, linguistic legislation, linguistic rights, national minorities, Polish, Ukrainian.

Стаття надійшла 13 червня 2013 р.

УДК 340.11:352.9:323.2

О. А. Мельник

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ПРОБЛЕМАТИКА УДОСКОНАЛЕННЯ ФОРМ МІСЦЕВОЇ ДЕМОКРАТІЇ УЧАСТІ: МІСЦЕВИЙ РЕФЕРЕНДУМ ТА МІСЦЕВІ ІНІЦІАТИВИ

Становлення та розвиток місцевого самоврядування тісно пов'язані з розвитком України як правової, демократичної держави, а конституційні положення, якими в Україні визнається й гарантується місцеве самоврядування, є нормативно-правовою та методологічною основою для розвитку, зокрема, таких форм місцевої демократії участі населення у вирішенні загальнодержавних завдань та питань місцевого значення на відповідній території, як місцеві референдуми та місцеві ініціативи.

Ключові слова: місцеве самоврядування, демократія участі, форми демократії, місцеві референдуми, місцеві ініціативи.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку України проведення конституційної реформи стало важливим завданням для її